

26.

ՀԵ

ԱՅՍ Է ՏԱՊԸՆ ՀԱՆԿԱՅԵԼՆ
ՈՒՐՈՒՇՃՈՒԹԻ ՄՀՅՍԻ ՄԿԸՐ
ՏԻՉ ԲԱՄԲԻՇԵԱՆ ՈՐ ՀԱՆԿԵԼԻ
Ի ՏԵՐ

ՅԱՄԻ ՏԵԱՌՆ ԵՌԻԼԻՍԻ 9

1820

27.

ՄԱՔՐԸՓԱՅԼ ՏԵՐ ՅԱԿՈԲ
ԱՒԱԳ ԲԱՀԱՆԱՅ ՏԵՐ
ՅԱԿՈԲԵԱՆ ՓՈԽԵՑԱԻ
ԻՏԵՐ 1855 ՄԱՅԻՍ 9

(Հ-բ-բ-բ-բ-բ)

Գ Ա Ր Ր Ի Է Լ Ս ՈՒՆ Դ ՈՒ Կ Ե Ա Ն Ց

Գաբրիէլ Սունդուկեանցի մահուան գուժը ցնցեց հայ համայնքը († ի Տփղիս Մարտ 16): Ընդհանուր ցաւակցութիւնն ու սուգը յայտնի նշան էին մեծ թատերադրին վայելած համարման, եւ այս էր պատճառն զգալի ընելու կորուստն, զոր հայ գրականութիւնն ունեցաւ այսօր: Սունդուկեանցի գրական գործունէութեան վրայ թերթիս մէջ (1888, էջ 125, 136) Կ. Տիւրեան սիրուն գրչով արդէն խօսած ըլլալով մենք պիտի գոհանանք լոկ ընդհանուր տեսութեամբ մի:

Գաբրիէլ Սունդուկեանցի ծննդավայրը (ծն. 1825 Յունիս 29) եւ միանգամայն իւր նախնական դաստիարակութեան վայրը եղած է Տփղիս: Ծերսէս Ե. Աշտարակեցոյն նորաբաց դպրոցին մէջ աշակերտեցաւ Շահան-Ջրպետի եւ Առ. Արարատեանի. եւ միշտ հաւատարիմ մնաց անոնց գծած շաւղին: Սունդուկեանցի սրտին վրայ ինչպէս կ'ըսէ Չմշկեան, շատ խոր տպաւորութիւն թողած է Ջրպետեան, որուն անձին այնպէս սերտիւ կապուած էր: Նրբ 1833ին Ջրպետեան մեռաւ, Սունդուկեանց շարունակեց իւր ուսումն Ագարեան եղբարց թով, ապա անցաւ զիմազինոն ուսկից 1846ին շրջանաւարտ ելաւ: Սակայն ուսումնատենչ պատանին տակաւին տժգոհ իւր մտաւոր պաշարէն կը դիմէ Պետերսբուրգի համալսարանը եւ կը հետեւի հոն պատմական-լեզուագիտական միւլիին, 1850ին իւր ծննդավայրը Տփղիս կը դառնայ իբր ընթացաւարտ: Ուր պետական քարձր պաշտօններու կը հասնի, ստանձնելով իւր վրայ՝ փոխարքայ Վօրոնցովի դիւանապետութեան (archiviste) պաշտօնը, ապա իւր դադարն հոն երկարատեւ շեղաւ, եւ քիչ մը վերջ արդէն զինքը Դերբենդ քաղաքը կը գտնենք: Վերջնականապէս 1858ին հաստատուեցաւ Տփղիս, առնելով իւր վրայ դեռ ուրիշ գանազան պետական պաշտօններ, զորս ամենայն խնամքով եւ պարտամանալութեամբ կատարեց, վայելելով ամենուն համակրանքն ու յարգանքը: 1888ին տօնեց իւր գրական 25ամեայ յոյժելանը, ինչպէս նաեւ 1901ին զեղեցիկ կերպով տօնուկցաւ՝ «Պեպօ, ի 30ամեակը, որ իրաւամբ իւր գլուխ-գործոցն նկատուած է: Ալեգարդ հեղինակը այս հանդիսութեանց ժամանակ ընդհանուր հրճուանքի առարկայ դարձաւ, զինքը ողջունեցին բաց ի հայազգիներէն հուսք եւ վրացիք:

Սունդուկեանց ի՛շ միայն պետական պաշտօնավարութիւն ունեցաւ, այլ մի եւ նոյն ժամանակ մեծ համբաւ ունեցաւ գրականութեան մէջ, որուն վաղուց ինքզինքը

կոչուած կը զգար: Առ այս ապացոյց են իւր քաւական թուով երկասիրութիւնները: Այսօր քովանդակ հայութեան մէջ, ժողովրդական առաջնակարգ թատերազրի ստոյգ համբաւը կը վայելէ, ըստ որում՝ եւ ոչ մէկ հեղինակ հայոց մէջ ոչ արեւելեան եւ ոչ արեւմտեան յաջողած է ներկայացընել ժողովրդական կեանքն ու քարքը իրենց ամէն պարագաներովը այն ճշտութեամբ՝ զոր Սունդուկեանց իւր կատակերգութեանց քեմական գրուածոց մէջ պատկերացուցած է մեծ յաջողութեամբ: Սունդուկեանցի թատերազրութիւններն այնպէս գրուած են, որ թէ՛ ներկայացման հանդիսատես եղողն եւ թէ՛ պարզ ընթերցողն մի եւ նոյն տպաւորութիւն կ'ունենան: Մեծ թատերազիրը չի տար լոկ քանաստեղծական սիրուն տեսիլներ, որ վայրկեական զգալի տպաւորութիւն մը յառաջ կը բերեն, զմեզ կը զուարմացընեն եւ միտքն ու սիրտը կը մեղկացընեն, այլ լաւագոյն եւ օգտակարագոյն իրապատկերներ, ուր նկարուած կը տեսնենք մեր տգեղ՝ սակայն սեպհական պատկերը, որպէս զի յորդորուինք ինքնուրոյթեան դիմելու:

Սունդուկեանցի գրական առաջին արտադրութիւնն եղաւ “Գիշերայայ ասբը իւրէ Է..”, որ քեմ՝ ելաւ 1863ին: Յետոյ յաջորդաբար քեմ՝ ելան միւս թատերգութիւններն եւս. “Խաթաբալա..”, երկու գործողութեամբ (1866, Հոկտ. 23), սակայն “Խաթաբալան..”, յետոյ չորս գործողութեան վերածուեցաւ եւ քեմ՝ ելաւ 1879, Հոկտ. 22. “Օսկան Պետրովիչ Էրազմուր..”, (1866). “Մախլա..”, երեք գործողութեամբ, քանի մ'անգամ՝ ներկայացուեցաւ, մինչեւ որ վերջնական ձեւ մի առաւ հինգ գործողութեամբ, եւ այս անգամ՝ “Էդի մեկ քոն..”, անումը քեմ՝ ելաւ (1870, Մայիս 4):

Սակայն Սունդուկեանց զո՛ր չմտաց այս իւր արտադրած երկերէն, եւ կարծես տակաւին թերի կը զգար հայ քեմին վրայ կատարելիք իւր դերը: Սունդուկեանց հգեւորուած կը նուիրէ ինքզինք լուրջ ընթերցանութեան, կ'ուսումնասիրէ բուն եւ ռանդեամբ եւրոպական եւ ռուսական թատերադիրներուն երկերը, Շէքսպիրի, Շիլլերի, Գրիբօսեդովի են: Ստուգիւ ալ Սունդուկեանցի համակրելի տաղանդը հասաւ իւր պատշաճ քարծրութեան, միշտ այն ատեն, երբ ձեռք գարկաւ գրել (1871ին քեմ՝ ելաւ) “Պեպոն..”, ռուսահայ գեղարուեստական առաջնակարգ գոհարներէն մին: Ասոնց կարգէն են նաեւ “Քանդուած օջախը..”, (1873), եւ “Անտաքսանը..”, (1890, Յունիս 29), “Բաղնիսի բոլորան..”, են: Սունդուկեանցէ ունինք նաեւ Մոլիերի “ժօրժ դանդե..”, թարգմանութիւնը: Սակայն չմոռնամ՝ ըսել, որ Սունդուկեանց դեռ գրուած է նաեւ զանազան թերթօններ “Մշակի”, մէջ, Համալ կեղծ անուան տակ:

Ահա Սունդուկեանցի գործոց համեմատ ցուցակը: Քանակութիւնը չէ ի հարկ է՝, որ գործոց արժէքը կու տայ, այլ անոնց որակութիւնը: Սուդուկեանցի մէն մի գործին վրայ ծանրանալը տեղոյս անձկութիւնը չի ներեր, այլ անոր թատերազրի ընդհանուր յատկութիւնները մատնանիշ ընելով կը քաւականանանք: Հայ գրականութեան մէջ Սունդուկեանցի ծառայութիւնը անգնահատելի է: Սունդուկեանց իրական թատրոնի ամենաքարծր արտայայտողը դարձաւ, մինչ իրմէ յառաջ տարրական դրութեան մէջ կը գտնուէր ժողովրդական կենցաղագրութիւնը: Յատկապէս պատ-

կերացուց Տիգրիսի հայ ժողովրդեան կեանքը, նիւթ առնելով իրեն նոյն ժողովրդեան ստորին խաւերէն: Սունդուկեանց հիանալի կերպով նկարագրեց հին ու նոր սերունդներուն ընդհարումը, ուրոյն ուրոյն ի յայտ բերաւ այդ սերնդեան իրաքանչիւր դասակարգն, իրենց կենցաղովն ու սովորութիւններով: Մեծ թատերագիրը տիպեր ստեղծելու մէջ միակ է, ոչ միայն վաճառական կեանքէն ըացասական տիպեր, որոնց թիւը դժբախտաբար մեր մէջ ըազմամիւ է, խաբեբայ եւ փողապաշտ մարդիկ, այլ ունի նաեւ զրական համակրելի դէմքեր, մաքուր հոգւով, իրենց ազնուութեամբ ոգեւորող հերոսներ, ինչպէս անհամեմատն «Պէպո», ճկնորսը:

Ուստի ամենայն իրաւամբ մենք ալ Լէօի հետ կը կրկնենք, թէ հայ բեմը Սունդուկեանցի պէս մի այլ տաղանդ չի ծանշնար. իսկ մասնաւորաբար ռուսահայոց զրականութեան մէջ Սունդուկեանց ամենախոշոր դէմքերէն մին է:

Հ. ՅԱՐՈՒՄԻԱՆ

Պ Ի Է Ի Կ Ի Յ Ե Ա Ի +

Հանգուցելոյն մահուան անակնկալ լուրը Հայութեան համար շատ ծանր հալածում մ'եղաւ: Կորսնցուցիք յանձին Պիէր Կիյեարի մեր անհամեմատ պաշտպաններէն մին, որ օտար հեղինակութիւններու առջեւ ներկայացընէր մեր ազգին նիւթական եւ քարոյական լաւագոյն ապագայի մը ըողորքը:

Պիէր Կիյեար (ծն. 14 Յուլ. 1864) իր ուսման սկիզբ կ'ընէ Ֆոնտանի լիկէոնին մէջ, զոր քիչ ատենէն աւարտելով Դպրութեանց Համալսարանը (*Faculté des Lettres*) կը թեւակոխէ, յաճախելով գրեթէ միաժամանակեայ ըարժարագոյն ուսմանց հաստատութիւններ ալ: — 1886ին իր աջակցութեամբը կը կազմակերտուի նոր ռոմանով կ'աւարտ մը, որ ձեռք կ'առնուի „*La Pléiade*“ թերթին հրատարակութիւնը իրապաշտ ուղղութեամբ. Պիէր Կիյեար հրապարակ կ'ելլէ հոն „*La Fille aux mains coupées*“ վերնագրով ինքնատիպ բանահիւսութեամբն: Ընդունակ բանաստեղծն օրէօր աւելի պատկառելի եւ առաջնորդող դիր մ'ստացած իր գործած միջավայրին մէջ, հետգնետէ կը հրատարակէ իր „*La Gloire du Verbe*“, „*La Lyre héroïque et dolente*“ եւն եւն գործերն եւ կարգ մը թարգմանութիւններ յոյն բնագրէն, որոնց վրայ ծանրանալը աւելորդ կը դատեմ: — Պիէր Կիյեար գաղղիական մատենագրութեան համար՝ ներշնչման տէր բանաստեղծ եւ միանգամայն անկախ եւ ստեղծող միտք մըն է: —

93ին Ալաբեանի նախածնունդութեամբ Պոլիս կ'անշուելով Կիյեար՝ ուսուցիչ կը կարգուի լուսաւորչայ դպրոցին: Գրեթէ 2 տարի վերջը մայրաքաղաքը արիւնային եւ քստմեղի տեսարանի մը ըստ՝ կը դառնայ՝ Հայոց մեծ կոտորածին, որուն հանդիսատես կ'ըլլայ Կիյեար. այս տեսարանը կը զարթուցանէ անոր սրտին մէջ հայ անմեղ զոհերուն արդար Բողոքը: Սակայն յաջորդ տարին՝ Պիէր Կիյեար զգալով